

Az erdélyi fa sorsa

TRANSZILVANIZMUS. ÉSZMÉK, KOROK, VÁLTOZATOK, SZERK. BOKA LÁSZLÓ

A magyarországi közgondolkodás, és ennek előzményeképpen már a közoktatás is hajlamos átsiklani az olyan kérdések felett, melyek szerint nem egy örökös magyar régióról beszélünk, amikor Erdélyről (legalábbis a ma már expanzívan értett térség történelmi részéről) beszélünk, hanem egy önálló országról, amelynek többszáz éves történetében pusztán futónak bizonyult, bár nem mellékes „esemény” volt az az 1867-et követő bő fél évszázad, amikor Magyarországhoz csatolták. Az impériumváltás össznemzeti tragédiájának értelmezései általában olykor a legkiválóbb elmék felől is (de mégiscsak a közgondolkodásban újra) a multikulturalizmus, a liberalizmus, a nemzetközi és a hazai kisebbségek destruktív aknamunkájában jelölik meg az okot – az 1867-es évbeli, Kemény Zsigmond és más erdélyi politikusok, közírók, értelmiségiek kifejezésével unió helyetti „unificáltatás” következményeinek mélyebb végiggondolása csendes, szinte láthatatlan folyamat már a kezdetektől, s inkább Erdélyből hangosabb akkor is. [Ami természetesen nem volt teljesen egyöntetű vélekedés, lásd Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése 1867–1872*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010.] Maga az erdélyi, immár kisebbségi magyarság kulturális és politikai elitje legközvetlenebb történelmi erényének és értékének 1920 után is – vagy talán hosszú idő után akkor újra – a multikulturalizmust és a liberalizmust tartja, igaz, arra az 1568-os tordai határozatra hivatkozva, mely a magyar, a székely és a szász nemzetnek államalkotó voltát elismeri, s ezek valamennyi akkori felekezetét bevettnek tekinti [a katolikus mellett az evangélikust, a reformátust és az unitáriust], ám kihagyja többek között a románságot és az ortodoxiát [s amely valójában nem is annyira 1568-hoz köthető, mint ahogy az ezen igazán kiváló kötet egyik tanulmányában is olvasható]. Ennek jegyében a Kós Károlyhoz és társaihoz kötődő *Kiáltó* szó úgy újítja meg az erdélyi identitás kódjait a liberalizmus értékeit középpontba állítva, hogy a hirtelen anyaországgá váló Kis-Magyarországon a keresztény-konzervatív irányzat éppen a szabadelvűséget teszi majd meg a nemzeti tragédia egyik felelőssévé. Ennek meg is lesz az eredménye, a szkizma-pörként elhíresült polémiában például. Persze a politikai kormányzatok mindig is úgy működtek, hogy mindenki hibás mindenért, csak az általuk vallott elvek képviselői nem. Mindezt pedig csak azért hozom szóba, mert ebben a kötetben politikáról, kettős beszédről éppúgy szó van, mint irodalomról – de arról is sokszor inkább úgy mint irodalompolitikáról, hiszen a transzilvanizmus gondolatköre többnek képzelődött el annál, mint amennyi megmaradt mára: nemcsak irodalmi, hanem tágabb, társadalmi, politikai és gazdasági dimenziói is lettek volna. Jelen kötetet irodalomtörténész szerkesztette, s legtöbb szerzője is az, de nem mind: unikális, hogy többféle irányból is beláttatja a könyv a fogalom szinkrón és történeti értelmezéseit és változatait – mert nemcsak az időben távolodva változik a jelentése, hanem már születésekor és legszorosabb aktualitásakor is többféleképpen tételezték.

A Boka László által szerkesztett gyűjtemény legfontosabb alapvetésének, amellet tehát, hogy többoldalú fogalomként több tudományág felől közelíti meg

a kérdést, még mindenképp azt látom, hogy a magyarországi olvasónak (hiszen a kötet Budapesten jelent meg) javarészt a transzilvanizmus erdélyi értelmezését/ értelmezéseit adja. Ebben mindenképpen lehet látni egy jókora lépést még Pomogáts Béla alapműként tételezhető transzilvanizmus-könyvéhez képest is (Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, Budapest, Akadémiai, 1983.), hiszen ő akkor is magyarországi olvasatát adta ennek az eszmeiségnek, ha minden ízében is maximálisan empatikus az erdélyi mentalitással: azt a magyarországi olvasót igyekszik jótékonyan meggyőzni a korabeli erdélyi gondolkodás szükségszerűségeiről, aki ennek a gondolkodásnak nem ismerheti, vagy nem értheti egyszerűen minden elemét – hiszen, elég csak a kiinduló axiómához visszafordulni, részben másféle történelemre emlékszik az erdélyi és a magyarországi magyar, így a mondatoknak, az eszméknek, a törekvéseknek a kontextusa is más. [Ezt jól beláttatják természetesen az Erdélyben kiadott kötetek, és nem is csak az irodalomtörténészekéi – lásd például az itt is szerző K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez 1867–1945*, Kolozsvár, Kriterion, 2022.] Nem melleleg – erre az *Alföld* mai olvasóját persze felesleges emlékeztetni – érdekes utat járt be a transzilvanizmus eszmeköre Magyarországon, mint ahogy egész Erdély-képünk is: a progresszív liberális képzetekre építkező országból épp a magyar konzervativizmus, a bezárkózás szimbolikus terepévé, régiójává vált mára Erdély a közbeszéd egy jelentékeny szegletében, megfosztva önállóságának képzetétől, az „anyaország” számára az értékörzés érintetlen (és érinthetetlen) zálogaként tételeződik – miközben történelme részben/egészben más, és emiatt részben mások az értékrendszerei is. Nem melleleg persze a mai erdélyi magyar világ is más már: hiszen gazdasági és politikai megfontolásokból is jobban jár, ha önállósága emlékezetét nem tolja előtérbe, hanem asszisztál olykor még a nagymagyar nemzetképeknek is, rájátszva annak kiszolgálására [ehhez lásd Markó Béla írását is például ebből a kötetből]. Innen nézvést a transzilvanizmus is konzervatív eszmének látszik ma már, eltávolodva-eltávolítva gyökereitől. Természetesen nincsen ezzel egyedül: a két világháború közötti eszmékből a népiségé (mellyel egy ponton össze is találkozott) olyan kritikátlanul lett a mai keresztény-konzervatív-nemzeti kurzus előzménye, mintha a Horthy-korszakban nem is baloldali ellenzéki mozgalom lett volna – ahonnan persze majd a szocializmus időszakában átmozgott jobbra, de az Illyés Gyula körüli rettenetes tudatlanság a közpolitikai szereplők, véleményformáló közírók részéről [lásd a legutóbbi „kultúrharcos” sajtópolémiát a kormánypárti sajtóban pár évvel ezelőttről] mégiscsak megmutatja, hogy motoz az emlékezetben a Horthy-korszakbeli fénykor is még. De ez csak mellékszál itt, még ha érdekes is: a kulturális kisajátítás rendkívül káros következménye, hogy amire valamely politikai „tradíció” rátelepszik, azt mindenki más elereszti. Így lesznek mára érdektelenné komoly kérdéskörök. Mint amilyenek az Erdéllyel kapcsolatos kérdések is. Az, hogy e gyűjtemény minden szerzője erdélyi, nem csak azért lehetséges, mert egészen másféle kontextusban helyezik el a transzilvanizmust, illetve a Trianon utáni korszakot [nem csak azt tudják, hogy „milyenek a románok”, de azt is, hogy „milyenek a magyarországiak”] –, hanem azért is, mert a témának ma már alig van a legidősebb nemzedék [Ilia Mihály, Márkus Béla, Szakolczay Lajos vagy Bertha Zoltán és persze a más korosztályba tartozó, de szintén nem ifjú Elek Tibor] nyomában járó fiatalabb magyarországi ismerője és kutatója, akik pedig mégis akadnak, azok között nagyí-

tóval kell keresni azokat, akiket nem a nagymagyar sérelmi indulatok, romantikák, (ál)mitoszok vezérelnek, mely „kutatásaikat” is elvakítaná.

Az Erdélyben írott vagy erdélyi érdekeltségű irodalom persze nem jár alapvetően külön utakon, még ha intézményi formái egyes időszakokban mások is voltak, ugyanarra a nyelvi tradícióra épül, ez sosem volt kérdéses. Történelmi és kulturális kontextusában választhatja a magyarországiakéval nagyjából közöset, vagy a könnyen áthidalható különbségek tartását, de a nagyobb távolság kockázatát is fővállalhatja: utóbbira jó példa Vida Gábor *Senkiháza* című regénye az elmúlt időszakból, melyhez képest Tompa Andrea munkáinak tapasztalati világa jóval közelebbinek tűnik az anyaországiak horizontjához – hiszen azokra a kérdésekre [is] játszanak rá, amelyek az Erdély-giccs irodalomból [mivel nem akarok ünneprontó lenni, itt nem sorolok neveket] ismerősek, csak épp a másik, egyáltalán nem giccses oldalukat mutatják meg. Vida viszont olyasmiket hoz játékba [kettős vagy többes identitás kódjai a személyiségben, a magyar világ és a román világ átjárásai, örmények és magyarok, vagy akár csak Nagy-Románia két világháború közötti történelme stb.], amelyekről jóval kevesebbet tud a magyarországi olvasó [miközben Vida könyvei Budapesten jelennek meg]. Ehhez képest emlékezetes története van az [ön]jelnevezéseknek, melyek az egységes irodalom kifejezésének kérdése köré épültek. A kilencvenes években felerősödő viták konklúzióját a legfrappánsabban Elek Tibor *bon mot*-ja foglalja össze: erdélyi magyar irodalom természetesen tudjuk, hogy nincs, miközben látjuk, hogy van – mellyel persze Elek a „szkizma” lehetőségét elveti, de az önálló intézményrendszer magyarországi meglátása mellett érvel. Ez a vita mára feloldódott a regionális kánon gondolkörében – bár e kánon körülhatárolása időnként ugyanolyan problematikus, mint a korábbi megnevezések, de a fogalom folyamatos korrekciója, az állandó reflektivitás nem válik hátrányára semmiképpen, mint ahogy egyetlen tételnek sem. És, mint ebből a gyűjteményből megtudható, nem csak a közép-európai rendszerváltások és forradalmak után volt mindez kérdéses, hanem már az impériumváltás utáni időszakban is: Boka László Kuncz Aladár-esszéjében az erdélyi irodalomszegmens kifejezést használja többször, mint olyat, amit a [z irodalmi] transzilvanizmus egyik szellemi atya javasolt – bár akkor a [z irodalmi] szkizma megtörtént már.

Jelen tanulmánygyűjtemény jellemzően nem egy nézőpontból tárgyalja a transzilvanizmus alakulástörténetét, hiszen túl azon, hogy a tanulmányok középpontjában olyan kulturális szereplők állnak, kiknek transzilvanizmus-elképzelései nem egyeztek egymással, ehhez még a tanulmányok szerzőinek eltérő transzilvanizmus-képe is hozzájárul: már csak azért is, mert eltérő tudományterületek egészen más minőségű fogalmisága is felmerül. Törzsszövegének tizenegy szerzőjéből hat irodalomtörténész [egyikük sajtótörténész is], akik mellett történész/politológus, eszmetörténész, művészettörténész, egyháztörténész, valamint költő, korábbi politikus is szót kap – a kötetet záró függelék pedig két klasszikus transzilvanizmus-szöveget közül újra, mintegy közös hivatkozási alapként: Pomogáts Béla összefoglaló tanulmányát, valamint Cs. Gyimesi Éva emlékezetes, meghurcolt *Gyöngy és homokját* – mintegy kezdetet és véget: hogyan, miből és miért született meg a transzilvanizmus, és hogyan hunyt ki éltető lángja az 1980-as évek végére. A könyv velük [a szerzőkkel] lesz keretes szerkezetű, hiszen az előszó előtti előzéklapon nekik kettejüknek ajánlódik az egész gyűjtemény.

A kötet szerkesztése időbeli ívet követ. Boka László összefoglaló jellegű előszava a kérdés történetének messziről induló, vertikumában pedig mélyre hatoló vizsgálatát ígéri, amit a kötet be is tart. Mindjárt az első tanulmányban Balázs Mihály az erdélyiség, az erdélyi identitás századokkal korábbról eredeztethető rétegeit vizsgálja a régi magyar irodalom szövegeiben, természetesen az erdélyi emlékiratírók munkáiban elsősorban, onnan indulva, amit írásom elején már jeleztem: az önálló államiság időszakára vezetve vissza az erdélyi identitás első „virágkorát” – hiszen a magyar államiság letéteményese a 16. század közepétől az Erdélyi Fejedelemség volt. Szalárdi János siralmas krónikája, jelzi a tanulmány, amikor a magyarok történelméről beszél, akkor csakis Erdély történelméről beszél. Ez az őstranszilvanizmus időszaka, melyet majd a javarészt 1867 utáni, de természetesen még 1918 előtti őstranszilvanizmus követ – az államiság iránti halvány nosztalgiával, amelyet átszínez egy újabb kifejezés: a tájtranszilvanizmus. Mert a három időbeli változatból az utolsó kettőhöz (az ó- után következik az előtag nélküli transzilvanizmus) tartoznak bizonyos egyidejű párhuzamosságok is: az előbb említett tájtranszilvanizmus, mely afféle regionális kötődést fejez ki (ez lesz például Kuncz Aladár elképzelése), s mellette az országtranszilvanizmus (Kós Károlyé) – ezt pedig nem is nagyon kell magyarázni –, melyek még Szabédi Lászlótól származó kifejezések, vagy másképpen és hármasságként, még nagyobb mélységben, Pomogáts Béla szavaival: történelmi [Kós], messianisztikus [Makkai Sándor], népi [a tizenegyek és Tamási]. Mindez már átvezet a történész és politológus K. Lengyel Zsolt tanulmányához, mely a legnagyobb ívű a kötetben, önmagában száz oldal. Az arányokat tekintve természetesen ugyan a fogalomkör előlétele is helyet kap Balázs Mihály tanulmányával, és majd a második világháború utáni, s a mai fejlemények is ugyanígy egy-egy írással, de azért a kötet gerince az ismert központi figurákkal: Kós Károllyal és Reményik Sándorral (K. Lengyel), Kuncz Aladárral (Boka László), Bánffy Miklóssal (Szász László) foglalkoznak, a második nemzedékből Dsida elmaradhatatlan figurája (Láng Gusztáv) mellett aztán az eddig sokkal kevésbé látható történetek sorakoznak (mind az első, mind a második generációból): az urbánus transzilvanistáké, akik közt Filep Tamás Gusztáv olyan szerzőket mutat fel, mint Tabéry Géza, Kádár Imre, Hunyadi Sándor, Lakatos Imre, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Molter Károly és Szenczei László. Egyikük-másikuk persze helyet kapott a nagyobb transzilvanizmus-történetekben (Tabéry mindenféleképp, Karácsony, Ligeti, Molter inkább parciálisan), másokat kevésbé szoktunk emlegetni.

Az irodalomtörténeti szakma ritkán tekint szét az eszmekör egyéb vetületeire, vagy ha igen, akkor is filológus szemmel, ezért is nagyon üdvözlendő, hogy e kötetben Murádin László ír a transzilván szellemiségű Barabás Miklós Céhről, vagyis a képzőművészek Erdély más nemzetiségei felé való tájékozódásáról, míg Patócs Molnár János a kérdéskör vallásos vonatkozásait taglalja, elsősorban a reformátusok felől nézvést – ami egyértelműnek tűnik, ha számba vesszük, hogy Makkai Sándor személyében református püspök is a fontos szereplők között van –, ugyanakkor Filep Tamás Gusztáv írása meg éppen zsidó szereplőket is kiemel a transzilvanista irodalomból ímént idézett munkájában. Mindez nem mond egymásnak ellent, ebben a sokszólamú gyűjteményben éppenhogy rendszerbe áll. A legpublicisztikusabb tanulmány a Szász Lászlóé a tudományos írások közül, már csak azért is, mert Bánffy Miklós személye körül kénytelen olyan irányban is tájékozódni, amerre nem írásos

források, hanem értesülések vezetnek – erre utaltam főntebb a politikum kettős beszédelével kapcsolatban: a Horthy-rendszer a szabadkőművességet egyrészt kárhóztatja az országvesztés miatt, másrészt azonban felhasználja arra, hogy pénzt juttasson láthatatlanul és követhetetlenül a magyar kultúra fenntartására Erdélybe. De ennél sokkal inkább publicisztikus jellegű a függelékeket nem számítva kötetzáró Markó Béla *Ki beszél még transzilvánul?* című írása. Markó ugyanis egyszerre szólal meg költőként és ex-politikusként, és miközben az előbbi minőségében nagyon fontos önreflexiókat tartalmaz írása – az erdélyi írók törekvése ma már jó ideje bevallottan az egységes magyar irodalomba tartozás, ilyenformán nem transzilván, és ez így van jól –, a másik minőségben már sokkal kérdésesebb a romániai magyar politikai érdekképviselet elmúlt évtizedeinek az értékelése, illetve a legújabb fejlemények inkább sugalmazásos körülírása – természetesen ki lehet belőle olvasni azt, amit azóta, a legutóbbi romániai választások kapcsán az erdélyi magyar sajtóban láttunk is (bár a végeredmény szerint bejött): hogy életveszélyes játék Romániában kizárólagosan a magyarországi kormánypolitika függvényévé, függelékévé tenni az érdekképviseletet – vagyis a politika jobb lenne, ha megmaradna transzilvánnak, szemben az irodalommal [ami mellé a kultúra egészét is oda lehet érteni minden bizonnyal]. Markó nem sokkal azután a második, Király László, Farkas Árpád vagy Csíki László nevével fémjelzett Forrás-nemzedék után indult, akiket e kötetben Balázs Imre József jár körül, az akkorra javarészt nem kívánatosá vált transzilván eszmékből is lepárolt, de a szocializmussal is összeegyeztethető „népszolgálatosság” elve szerint. Vallasek Júlia itt most elsősorban sajtótörténészként szólal meg, de azért annak ellenére sem feledhető filológusi munkássága [Vallasek Júlia: *Elváltzott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–44 között*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004], hogy – a kötet talán egyetlen félreértéseként – K. Lengyel Zsolt pont a „négy magyar év” irodalomtörténetének a feldolgozását hiányolja [a 196. oldal 325. számú jegyzetében – ami bár olvasható konkrétan programos, a „Reményik- és Kós-minták egyéni és intézményi kifejeződése”-nek vizsgálatára való javaslatként, de érzésem szerint ennél általánosabban értődik].

Természetesen a tanulmányok maguk elsősorban szövegeken keresztül vizsgálódnak – de a klasszikus elemzések itt nem annyira a művek esztétikai értékeit és interpretációs lehetőségeinek sokféleségét szeretnék megmutatni, hanem az ideológia jelentésformáló hatásait – és persze viszont is. Hiszen a transzilvanizmust szövegek alakítják ki, és leginkább szövegek módosítják, pontosítják vagy torzítják el a jelentését. Egész sor meghatározás vagy bon mot kerül elő a könyvben a fogalom mibenlétét illetően: vigaszideológia [Boka, 208.]; önvédelmi stratégia: irodalommal és kultúrával helyettesítette mindannak a hiányát, amit a haszonelvű politika sohasem volt képes megvalósítani [Szász, 245.]; az 1920-as években a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozó politikai ideológia volt, a 21. századra „a hatalmon kívüliek ideológiája” lett [ugyancsak Szász, 256.]; regionális identitásforma [Láng, 281.]; önámítás(!) [Láng, 295.]; jelszó és mítosz [a híres, 1937-es vita címéből is idézi Filep [336.] vagy Vallasek is [355–356.]; szükségideológia [Markó, 449.]; valamivel több mint regionális identitás [ugyancsak Markó, 453.]. Látszólag ellentmond egymásnak egyik-másik ezen kifejezések közül, mégis a könyvet elolvasva érthetően egyfelé tartanak. Ám még ha nem is tartanának egyfelé: transzilvanizmus nincs, csupán különböző szerzők által megfogalmazott transzilvanizmusok léteznek [Vallasek, 354.]!

És ez nyilván így is marad, hiszen ennek a kötetnek nem az a célja, hogy egysége-sítsen, hanem hogy megmutassa eszmék, elvek, ideológiák és fogalmak rendszerét a maguk teljességében. Ezt pedig minden kétséget kizáróan sikerrel abszolválta. Még akkor is, ha magam szívesen olvastam volna még egy áttekintést a hatvanas-hetvenes évek fordulóján kibontakozó abszurd irodalomról, mely nem egyszer a transzilván szimbólumokhoz nyúl, hogy teljes egészében kifordítsa azokat – talán rámutatva annak a folyamatszerűségére is, ahogyan Cs. Gyimesi Éva eljut a *Gyöngy és homok*ig majd.

Gazdag tudománytörténeti áttekintést és elemzéseket kapunk a Boka László szerkesztette kötetől, melyet a teljességre törekvés, a mérsékelt objektivitás jellemez. Határozottan izgalmasak a tanulmányok, s bár erdélyiek írók erdélyi jelenségekről, a magyarországi olvasók számára is érthetőek, megvilágítóak a szövegek. Ez pedig különösen fontos lehet a kultúra kutatója számára akkor is, amikor művet értelmez, és akkor is, amikor a korszakot tanítja – a mai magyarországi oktatáspolitiká sokkal inkább az Erdély-giccs felé tolja el a képet, és ezt az egyetemi oktatásra is, úgy fest, rákényszeríti, kitarva a valóság összetettebb rétegeit. Épp ezért, bár olvasás közben felmerült bennem, hogy talán a magyarországi transzilvanizmus-értelmezéseket is érdemes lenne áttekinteni – rájöttem, hogy mégsem volna az. Sajnos. De persze a kritikát a szóban forgó könyv értékelésével illik befejeznem: rendkívül fontos ez a gyűjtemény, és a legjobbkor ékezik! (MMA)

ANTAL BALÁZS

A biológiai nyelvi közvetítettsége

MEZEI GÁBOR: *AZ ORGANIKUS JELENLÉT POÉTIKÁJA*

Mezei Gábor elemzéseinek figyelemre méltó, a szó legszorosabb értelmében vehe-tő szövegközpontúsága, azaz értelmezései folyamatosan egymásra vonatkoztatják az alkotások jelentéstani aspektusait és a szöveg szövegszerűségének térbeliségét, illetve hangzóságát. *Az organikus jelenlét poétikája* tanulmányai megmutatják, hogy ezek a területek milyen szövevényesen alakítják egymást, például: a szöveg értelme nem állhat elő a szöveg térbeliségének figyelembevétel nélkül, de az utóbbihoz sem férünk hozzá az értelmezés előzetessége nélkül. Noha jelen recenziónak nem tárgya Mezei költői és fordítói munkássága, mégis legyen szabad megjegyezni, hogy ebben is a szerző következetességét érhetjük tetten, hiszen nagyon hasonló fókuszok szervezik alkotásait mindhárom említett téren (irodalom és kartográfia, natúra és kultúra, valamint organikus és anorganikus stb. viszonyai), ami Mezeinek a témában való elmélyedéséről és teljes odafordulásáról tanúskodik.

Az elemzések természetesen nemcsak a szövegek térbeli aspektusait érintik, hanem a hangzóságukat is, pontosabban inkább a hangoztathatatlanságukkal vetnek számot a harmadik fejezetben (*Az írás fraktúrái*). Itt időben és térben egymástól távoli szerzők, William Shakespeare, Ezra Pound, Mészöly Miklós és Nemes Nagy Ágnes műveit vizsgálja Mezei. Elsőként Shakespeare 126. szonettjét, amelyben a fraktúra az elhallgatás eszköze, hiszen a szonett utolsó két sora hiányzik, amit egyes kiadások